

MARKUS LAJOS IGAZTÖRTÉNETEI

PÉNOVÁTZ ANTAL

A prózai népköltészet meglehetősen mostohán kezelt műfaja az igaztörténet, azon belül különösképpen az élménytörténet, amelyben az elbeszélő a saját magával megesett (és élettörténetében mindenképpen jelentősnek, fontosnak tartott) történetet beszéli el egyes szám első személyben. Épp eme személyes voltuk miatt ezek a történetek csak ritkán vagy egyáltalán nem is folklorizálódnak, így a néprajzi gyűjtők, néprajzkutatók is kevesebb figyelmet fordítanak rájuk. Pedig megjelenésük – ha feltételezzük, hogy a beszélni megtanult embernek már a legkorábbi időktől fogva létfeltétele, elemi szükséglete volt, hogy a környezetével, embertársaival közölje a vele megtörténeteket –, nagy valószínűség szerint, a legősibb. A legtöbbjük valóságos irodalmi remek. Az irodalmi műalkotástól azonban annyiban mindenképpen különböznek, hogy bennük a főhős és a narrátor személye azonos, vagyis a meg-, illetve átélt eseményt, az át-, illetve megélő személy a saját megélése, illetve visszaemlékezése alapján adja elő, méghozzá minden egyes alkalommal egyes szám első személyben. Az élménytörténetek egy részében a cselekmény az általánosan (vagy csak hallgatólagosan) elfogadott erkölcsi normák kiemelésére, más részében pedig – mindenféle erkölcsi tanulság, moralizálási szándék nélkül – csupán a valóságosan is megtörtént különféle események elmondására szolgál. Az előbbieken a történetmesélő általában azt beszéli el, hogy hogyan érvényesült erkölcsi fölénye, illetve hogyan torolta, torolhatta volna meg a vele megesett igazságtalanságo(ka)t. Az utóbbiak előadásával viszont az előadó – a saját (olykor-olykor mások – de ekkor az már igazából nem is élménytörténet, hanem az igaztörténetek valamelyik másik csoportjába tartozó alkotás) élményeit elmondásra alkalmas történetként felfogva – a hallgatóság szórakoztatására törekszik. Az alábbiakban néhai adatközlőm, a kivételes képességű

Markus Lajos (1907–1981) néhány, az erkölcsi elégtétel diadalát sugalló élménytörténetét szeretném közreadni az 1972-ben magnószalagon rögzített néprajzi anyagomból. A szöveg lejegyzésében a Népköltési alkotások kritikai kiadásának szabályzata szerint jártam el.

A LEGÉNYKASZÁS ESETE A BANDAGAZDA MARÉKVERŐJÉVEL

Az az aratás, az egy igen nehéz dolog. Koránkelis, kísó fekvís, meg az az igahúzás, ami ottan van. Nagy gabona vót, úghogy a fejünk felett össze tudtuk kötni a Fembak Károj buzáját, ojan nagy buza vót. Ijen szálú ember mint én is . . . , még vót éntüllem gyengíbb fájú is, de én úgy láttam, vót ott egy nagy erős ember is, ennek a Majlát Lajcsinak az apja, ez nekem sógorom vót, a jis ott vót a mi bandánkba, a jis elfáradt. Szóval nehéz dolog vót nagyon. Nagy gabona, sűrű gabona, oszt hát mondom, korán kezdtek.

Reggel az vót a dógunk, mit tudom én . . . három, nem mondok má két órát, hát nem igen keltünk . . . , háromkor. Akkor körülbelül egy negyed órát, fél órát ballagtunk kifele, ahun van a parcella, ahun megkezdjük a munkát. Ott osztán hát a kötélfonyás, mer akkor még fontuk a kötelet. Hát ugyi a bandagazda:

– Huszonöt kereszt páronkint!

Ugye hát ezt kiadta, kijelentette: huszonöt kereszt páronkint, akijé kiesz, leülhet.

No mos vót, akinek vót egy rendes marikverője, meg a kaszás is tudta . . . Nagyon kevés kaszásra lehetett itt mondani, hogy nem tudta fonní a kötelet, mer rá vót kínszerítve, mer másként nem mehetett . . . ha nem tudott kötelet fonní, úgy értve, hogy gyorsan.

Huszonöt kereszt kötelet . . . tizennyóc van egy keresztbe . . . , hát ez huszonöccör tizennyóc . . . én nem is tudom má most, mennyi ez a kötél, de sok . . . !

Elkezdtek fonogatni. Ugye a jányok, a marikverők hát külöm átak . . . Meg vót, amejük (kaszás – P. A.): Gyere ide, ide áj mellém. Ezt is meg kellett neki tenni.

Nekem is nagy, erős jány vót a marikverőm . . . Nem híttam én . . . Hát mondom, jó van . . . Csak annyit mondtam neki, hogy Luca vagy Roza vagy mit tudom én, hogy hítták . . . majd vigyázz, hogy nehogy . . .

Egyszer oszt az gyött, hogy olvasta má, Lajos bácsi? Mondom: olvastam. Hát ennyi vagy annyi van. Neki is. Mondom, szeretném, ha egy kicsit itt csinálnád mellettem, majd én megmondom mingyá, hogy van-i neked annyi.

No oszt akkor hát felhúztuk azt a kötelet, levertük a földet, elkezdünk fonogatni . . . Én most ütöt figyeltem . . . Csinátuk egy öt percig vagy meddig, oszt mikor én ellöktem, mikor látom, hogy ű jis lökte el, akkó má nem filtem túlle, hogy nincs kötele. Mondom: van. Ha ellöki, mikor én, akkor . . ., akkor má van kötele.

De vót ottand egy híres nagylány – régen vót ez, huszonnyócba (1928-ban – P. A.) –, valami Piroska! De első marikverő! A bandagazdásnak vót . . . Az má mingyá nagy tekintéj, hogy a bandagazdának vót a marikverője. Egy . . . Aztán meg hát – nem mondom – ügyes is vót, de kétféleképp is . . ., huncut is vót.

Hát én még akkó hát leginkaszás vótam. Nem azír, hogy a jányokkal . . ., mit tudom én . . ., csak eccer úgy felheccelt . . .

– No Lajcsi . . . – Mer elismert kötélcsináló vótam mingyá az elejin is. Nem hogy dicsekedtem, meglátták.

– Má te leülté?

– Rágyútottál?

– Há kivan.

No osztan a bandagazda:

– No Lajcsi, hogy álsz?

– Valamennyi még híja van, mit tudom én, annak a rám eső résznek, vagy mit tudom én . . .

– A mijénk má kivan.

Én osztán kísírem figyelemmel másik reggel a Pirost. Én mindig ellökök hármát, mire ű kettőt. Mondom, itt valami svindli van a dologba . . . Csinájuk . . . Eccer megin űk rágyútanak, pipálnak. Má nem a jány, csak nem csinálja, mer nem tartozott segíteni egyik a másikának. Ugye hát nem mondom, hogy egy öregebb nem át az öreg sógor mellé, oszt lökött neki egy öt-hat kötelet, tízet, hogy hát má a jis szabadújjon . . . Meg nem vártunk ittend órák hosszát egyre. Azé mondom, hogy igencsak mindnek kellett tudni a kötelet csináni . . .

No osztán odaátam – mondom – másnap reggel oszt mellé vagy harmad reggel . . ., mikor megin ű lett hamarabb kisz, oszt én ellökök hármát, mire ű kettőt . . . Nem tudom . . . De hányja a kötelet! . . . Na – mondom – . . . De én még jobban hányom . . . figyeltem, én többet dobok.

Eccer oszt olvassa. Na – aszongya – a magáé kisz? Há – mondom – majd megolvassom én is. Az övé kisz, tizenkét vagy tizenhárom kereszt. Huszonöt kereszt páronkint, huszonhat kereszt páronkint, vagy mit tudom én, huszonöt kereszt, hát akkor annak a fele . . . Ű tizenháromat megcsinát, kisz.

Olvassom. Hát az enyimnek még tán pár kötél híja, de ez is ott át. Hát bekötöm én is, osztán mondom:

– Piros, ha meg nem sértelek . . .

– No, mondja . . .

Mondom: – Én úgy láttam, hogy én több kötelet eldobtam, mint te.

– Olvassa meg!

– Nem haragszol érte?

– Nem.

Ódom ki, hát huszonhat kötél van egy csomóba, mer két keresztet szoktunk egybe bekötöni. Hát itten má hat kötél hiányzik. Hat-hét kötél híjja vót, szóval, egy csomóba, két keresztbe. Azé – mondom –, én kísírtém figyelemmel az eldobásodat, mondom, az elárulja ám, hogy ki hogy csinája. Mondom, én mindig hamarabb eldobtam, hát – mondom – hogy lett kíz a tized hamarabb . . . Hát ezé . . . Ott az egísz banda előtt.

– Hát emberek, meg lesz olvasva a kötél! – másnap osztán valamelyik mondta. – Iparkodhat mindenki, ahogy akar, de lecsapunk, megolvassuk! Ehhő jogunk van!

A BANDAGAZDA ESETE A PÁLINKÁVAL

Jelasics Pájó szálásán – nagyon emlékszek rá – egy nagy bunyevác vót, tavanküti, oan bérlő. De ott vót ez a Pájó is. Hát az elismert jó gazda vót, meg ismertem is, hát ű bérlőt tartott ugye. Hát ű csak kigyött, mer gabonával fizette űtet. Osztán ekkor má egy kicsit oan kéne lopni is, oan hangulat vót, no de hát mindegy, szóval nem azír, csak . . . eccer odagyön hozzám ez a bunyevác, hogy menjek csak aara be . . . Akkó má ketten átunk a zsákná, vót segítségem. Az nem számolt, csak ugyl mikor nem kellett számolni, vagy ha számolni kellett, akkor ott át. Oszt akkó . . . meg ha nem is, akkor én leváltottam egypár . . . – No gyúccs má rá! – vagy mit tudom én, szóval én vótam a fő . . . Megyek. Gyön utánnam, nagy randa bunyevác. – Hát csak oda az ajtóra, menjek be. – Bemík, . . . be merek én menni. Mondom:

– Mit akar?

Elővesz egy literes üveget, van vagy kétúnyi kis pálinka.

– No – aszongya . . .

Mondom:

– Annyi nincs, hogy minden embernek adjon?

– Há nincs pálinkám . . .

– No, akkor nekem se kell!

Mondom:

– Száz dínárja se nincs, hogy vegyen egy litert? – akkó még száz dínár vót . . .

– De az van . . .

– Nahát akkor – mondom – mit kell itten seppeskedni! Asz sziszi, hogy nekem kell ez a pájinka? Nem kell! – Ott hattam. Szóval, szerettem, de annyira nem, hogy . . .

A BIZTOS SE MINDIG BIZTOS

Mikor hát engem kinevezett bandagazdának, mer én nem lettem fogadva, én úgy lettem aztán a főbandagazda hejett odatíve, mer az valahogy összeveszett a géptulajdonossal . . . előtte, oszt nem is gyött a géphő. Aszongya ennek a géptulajdonosnak az apóssa, ipa:

– Na, Lajcsi – aszongya –, két méter buza biztos.

– Mondom: mér?

– A bandagazda itt annyival mindig többet kap.

Mondom: – Maj meglátom én.

No osztán, mikor el lett csípelve ugyi, akkor úgy szoktuk csináni, hogy három-nígy ember . . . Rájérsz hónap? Rájérsz? Rá. Hát erre a . . ., aki egy kicsit jobb számoló. No akkó elmentünk oda a géptulajdonoshó, ott kiterítettük, hogy mi van . . . Hát nálam vót a könyv, ugyi, oszt akkor számolgattunk. Hát oszt akkó valahogy el is osztottuk ottan . . ., mi esik egynek . . . Hát énnálam pontos lajstrom vót, úgyhogy én mindennap megmondtam, mámma kerestünk ennyit, aki nem vót ott, az ijen vonást kapott, aki ott vót, az megkapta azt a hús vagy huszonöt kilót, vagy amennyi esett . . . Aki nem, az így . . ., mondom, itten ú elmén flangírozni, oszt a rész meg jár neki . . .

No osztán . . ., oan nagyon jó emlékszik, akkó száztíz méter valamennyi . . . Ugyi az elcsípelt gabona után kiszámoltuk, hogy . . . mer azí mindenütt megjegyeztem, hogy ez tízé van, ez nyocé van, ez hété van csípelve, ebbül ennyit csípeltünk, ezt ennyiór kellett szorozni, úgyhogy hát, mondom, száztíz méter . . ., akkor igen gyenge kereset, öt-öt és fél méter jutott egy embernek. Abba az időbe sok gép, huszonhárom gép vót Pacséron. No elég a hozzá, hogy ez nagyon jó . . ., az elejin vót ez a gép mindig.

No osztán, ahogy összeadtuk ezt a . . . egy embernek mi jár, még két méter valamennyi kimaradt. Nem mondta ú, hogy majd vigyek több zsákot. Én se mondtam. Csak annyit mondtam, azt . . ., mikor . . . mer én csak hallgattam . . . ott elszámoltunk, jó van két méter, nem tudom, mi lesz avval. Nem szólt ú se semmit, de hogyha szólt vóna, hogy azt nekem adja, azt mondtam vóna, hogy ez nem jár nekem . . . Ha akar adni az üvébül, nem mondom, hogy . . . Ez az embereké . . . Mondom:

– Gejszler úr!

– Na, mondja, Lajos.

– Mondom: száztíz méter huszon . . . , ötven kila rész van, osz száznjóé métert osztottunk el. Itt még van, mondom, kétszáz mennyi kila . . . Ugyhogy még tíz-tíz kila esett egy embernek.

– Na jó van – aszongya –, akkó írja oda nekik.

De akkó má láttam, hogy nekem nem lesz buza. Hát, mondom, így nem kell nekem, hogy amaz maj kajabáljon . . . Itt vót három-nígy ember is segíteni, ez tudta, hogy az nincs elosztva, mos ha én azt elviszem, akkó . . . á, inkább maradjon . . .

A MESEBELI EMBER ESETE, AVAGY AMIKOR A TÜKÖR BESZÉL A GAZDÁJA HELYETT

Az apámnak vót egy öcse, illetve kettő, de most az öregebbik öccsiről beszélék. Igen jó cselédember vót, mindég szállásokon szógát, fődesuraságokná . . . Vót ú ottan bakter is, éjjeli bakter, de aztán oszt vót még első kocsis is. Hát az nagy izé, hogy híjják, ha valaki első kocsis! Mer annak, ugyi, másfél bére is van, meg hát ugye egy kis tekintéj. No osztán el is öregedett ú ott a szógálatba . . . , nem is sokat szerzett, semmit . . . Hát ugyan egy kis házat összerakott egy kis öröksíggel, mivel . . .

No osz hát apám hazacsalta, hogy ide győjjön Pacsírra lakni. Hát idevaló vót, de ú elment vóna a szabadkaji földre, mit tudom én, hova . . . , de oszt idecsalta, hogy gyere, legyünk hát itten. No oszt vettek is itt egy házat, házacskát . . . , no osztán a szomszídunkba ippen. Meg is vótunk ottand, oszt akkor apám . . . – éppen errül beszíltünk mámma, hogy . . . vót itt egy szomszíd, egy ojan, hogy mondjam, módos gazdaféle ember. Annak vót ottan vőgyes kertje, nekünk ippen átal, osztán az mindig szokott nekünk (bérbe – P. A.) adni . . . , mer akkoriba még számolt egy kis vőgyes kert, hogy ott az a konyhakerti hogy híjják megtermett . . . a . . . ami a konyhára kellett így a szegínyembereknek, ugyi . . . zőccsíg, sárgarépa, borsó, ződbab, ez az . . .

No oszt mikor ez a bátyám hazagyött, hát ennek is jutott ott egy kodrát (kvadrát – P. A.). De akkorra má oszt annyira kapós is vót (a kert – P. A.). Ugye ez a bátyám úgy . . . nagyon, nagyon . . . hogy fejezzem ki . . . mesebeli ember vót, oszt annyit tudott mesélni annak a gazdának . . . Vót ott ojan gazda, aki ezt má nem is szerette, de ú azé csak mondta . . . úgyhogy minket hát . . . nem vót itten, hogy mit tudom én . . . kihazudott . . . Úgy lettünk tán kihazudva abbul a kertből. Lett oszt kert másutt, nem vót az baj, csak nem nízte az embersíget. No oszt hát vissza is mondogatta ezt neki apám egy párszor, hogy hát öcsém . . .

No oszt ehő a gazdáhó, ahun ű eztet megjátszotta – hát errül beszíltünk, most megin hozzáteszem – ezek meg oan borzasztó útálták ezt a szegínyembert. Hát oszt ez az én bátyám, ez meg oan hízelgős vót:

– Samu bátyám, Rózi néném . . . – így.

A gazdák . . . korosabbak is vótak túlle . . . megbátyámozta, nénémezte, de azok meg nem is örültek neki, mer hát űk ijen kódussal hogy lenne ű rokon . . .

No osztán egyszer megin ott tanyázgat a bátyám, ott bent, valami dógot intéztek, hogy majd mit csinál, hogy csinálja . . . Hát így, Samu bátyám, úgy, Rózi néném . . . Avval oszt a tükör ott vót az ajtó mellett, valamijen tükör . . . vagy oda vót akasztva-ji . . . Ū meg oszt gyött kifele, de ű oszt mondta, hogy Rózi néném, akkó majd gyövök hónap. Emmeg osztan hátúrul nyútogatta a nyelvit rá. Emmeg meglátta ott a tükörbe, azúta oszt többet sose nem ment. Mondom, minket úgy kihazudott, de ugyanúgy járt ű is evvel a nagy mes . . . (éjével).

KUKORICATÖRÉS 1944 ŐSZÉN,

azaz mi is és hogyan is történt 1944 őszén a pacseri határban?

Szemesi Józsiná arattunk . . . Aztán hát ű törni is, jobban mondva az apja erőködött, hogy fijam, meg kell adni az embereknek . . . De oan nyakas vót ez a Józsi fijú . . . Akkó még megvót az apja is, negyvennégbe. Osz má akkó nagyon összevissza világ vót ittend, ugyi. Eggyik eere menekült, másik amaara menekült, vagy mit tudom én, még ha nem is menekült, de mán most ott át, hogy közelgett az ágyúszó, osztán ugyi, aki iparkodott vagy megadta, akkó má az ember nem nízett arra hogy hát . . .

– Kosztot nem birok, édesapám, adni . . .

Hát dehogynem. Két asszony vót, má az anyja is meg a felesége, mind a kettő jó erőbe vót még . . . Nem akart. Nohát nem . . . Jó . . . nem . . .

No oszt akkor nagyon kapóssak vótunk. Erős nyócas bandánk vót, fijatal-emberek ugyi . . . Trenka komát, azt meg . . . Cseri Gyuláná aratott, az dögönyözte, hogy na Józsi, akkó fogd fel, eggyezünk meg a kukoricára. Hát lehet, itt vagyunk, aszongya, nyócan vagyunk, hát megeggyezhetünk.

De . . . ez az Ortó, ez pedig Pap Sándor bácsi . . . a jis meghalt akkor, a szalad . . . vagy izékor, mikor menekültek itt, akkor felment a pallásra. Állítólag . . . van, aki azt mondja, hogy felakasztotta magát, van, aki azt mondja, hogy szív izétú . . ., szóval nagyon rendes, jóra való ember vót, osztan nagyon a szívre vette ezt a menekülést . . . magyar ember vót, osztán meghalt, mikor egy vasárnap is menekültek a székej . . . ezekből a csángókössigekből vagy hunnan.

Ortó Ferenc meg Nagy Jóskával, ewel a . . . harangozó vót akkor a reformátusokná . . ., az meg ott eggyezett a kövesen. Én a kössígháza kapuba Szemesivel, tán mellettem is vót egy cimborá, Trenkával is vót valaki, meg Ortóval is ez a Nagy Jóska . . . Erre emlékszek. No osztán, mondom, oan nagy szerencsének tartottam (= tartom – P. A.) ezt én még mámma is . . . Má ennyihányszor mondtam, hogy ennek az Ortónak köszönhessük, hogy még világtítottunk (= világtítunk, azaz élünk – P. A.) akkor . . ., mer Cserinek a munkássait elvitték, megtizedelték ott úket . . .

Csak hát Szemesi . . . Add meg, fijam, aszongya az apja, add meg, meg kell adni, fijam. Nnem lehet, nem lehet, édesapám, . . . nem lehet, azt mondja. Hát, mondom, máskib nem megyünk, Józsi. Harag ne legyen, én másképp nem foghatom . . . itt . . . egy van, hogy kosztír vállalunk munkát. Nem oan sokba szoktuk mink nízni azt a kosztózást, de hát most úgy megkötöttük magunkat, éreztük a Sztalin szellemeket, hogy közeledik.

No oszt akkor Cseritül Trenka kijált, hogy no hogy átok, Ferenc, hogy átok . . ., Gyula megadta. Meszelt Ortó: – Kész, Sándor bácsihó megyünk! Úgy ráhallgattunk, pedig fíjatalabb vót túllünk.

Nohogy én, mondom, nem is lettem felfog . . . nem fogtam fel, de Trenkának megadta Cseri Gyula, amit kért. Dehát, mondom, így jobban jártunk, mer itt vótunk a Zombori úton . . . Azon az úton (amelyiken a Cseri szállás volt – P. A.) meg vót a felhajtás . . . Oszt ott valahogy, ahogy azok kin vótak, mink is kin lettünk vóna, mer nem vót itthon maradás akkor má . . . Dobolták, hogy csak kifele munkára. Oszt akkor . . . Egy szerb emberhő ment magyar asszony férhe. Vót néki három családja. Egy megvan, a Gyorgye, kettőt azt ottan kivégeztek, elvittek. Úgyhogy azt a bandát ottan mind elvitték, abbul nem gyött vissza egy se . . .

(Kérdésem: Kik?)

Partizánok, oan felelőtlen egyének, ugyi . . . Jártak itt kocsival a szállásokon, osztán meg a fődeken, ahun találtak népeket, gyerünk csak kocsira . . . két-három üres kocsi utánuk, osztán vitték úket Bajmokra . . . Meg itt a szálláson, a szállási Berkó Károjt, Palágyi Lajost, Páti gyereket . . . sokat . . . Cindel gyereket, Szabó gyereket, szóval nagyon sokat összeszedtek ekkor . . . Mink meg hát gyöttünk haza a Zombori úton . . ., mer haza kellett gyönni minden este . . ., eggyik ezt hall, másik azt az úton, ahogy összetalálkozunk estefeled, nem este . . ., húúú este, mire öt óra, itthon kell lenni, ijen vót a dobszó, parancs . . . Ott Csonoplán – hát lehet, hogy rege vót – a kössígháza kapu alatt fojik ki a vír! Hát nímet kössíg vót ugyi, lehet, hogy csináltak ott is, de itt is, amit én itt elsorolok, itten vót egy negyven-ötven ember, aki eltűnt Pacsírrol. Ezt is . . ., ha a kössígházán ennek is megindul a víre fojni . . . De hát, ugye, ezeket elvitték Bajmokra, osztán egy riszit Topójára, ottand vígezték

ki vagy kicsináltak, mer nem gyöttek elő . . . Szabadkára, mindenféle. Szóval, akik hát . . ., no hát azokat, no mondjuk, hogy tán valami vót a . . . háj a fején, vagy mit tudom én, hát azt megértette jobban az ember . . . De azt a munkás-embert, összefogott a határ . . . Ezt mondtam én Trenkának . . . – Gyere oda közzénk – nagyon hítt . . . Mondom: ide figyejj, addig ne is híjj, míg arra nem gyön elfogadható magyarázat, hogy megbüntessük őket . . . Meg az ojan munka vót, az nem emberi munka vót . . . Azúta osztán hát eehalगतott, mikor látta, hogy nagyon nehéz kirdíshó nyúlok . . .